

ספרים

להבנת ספר בראשית

י. א. זיידמן

פירוש על ספר בראשית, חלק ב':
מנחם עד אברהם, מאת פרופ' מ. ד.
קאסוטו, מהדורה שנייה, הוצאת ספרים
ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית
ירושלים, תשי"ג.

גם בחלק זה — כבחלק א' שקדם לו מאדם עד
נח, (עיין סקירת ב"מולד" חוברת 64) — חותר פרופ'
קאסוטו להבין את המאורעות המסופרים בספר בראשית
על רקע עולמי המזרח הקדום. כשם שראינו
את הסברתו המפורטת לפרשת הבריאה (עיין "מולד"
הנ"ל, עמ' 221) על יסוד המיתוס המיסופוטאמי, כן
הוא מסביר את פרשת המבול על סמך חומר עשיר
המקביל לו, ובייחוד על יסוד אגדת גילגמש. קאסוטו
השכיל לתרגם מכלי ראשון, ובמשקל מקראי, אותה
יצירה מפורסמת. הרי קצת פיסקות הזורעות משנה
אור על סיפור המבול שבספר בראשית:

הרוס את הבית,

בנה לך ספינה;

עזוב את הרכוש,

שמור על החיים;

נטוש את הנכסים

הצל את החיים!

ולתוך הספינה יבוא זרע כל־נפש חיה.

והרי תיאור מיהמבול:

ששה ימים וששה לילות

נשבה רוח הסערה

ושטפו מי המבול את הארץ.

כשהגיע היום השביעי

שקט המבול מועפו.

וינח הים, וישקוט הרוח, ויכל המבול.

ובהמשך אותו עניין מסופר באתו אפוס־קדומים
על אתנפשתם, שפתח את החלון, והאור נפל על
פניו והסתכל אל הים, והנה דממה:

כל האנשים נהפכו לטיט...

ואשב ואבך, ועל פני זלגו דמעות...

ותעמוד הספינה על נצר;

עצר הר נצר את הספינה...

יום אחד ושני עצר הר נצר את

הספינה

ולא נתנה לזוז וכו' וכו'.

כשהגיע היום השביעי

הוצאתי היונה ואשלחה

ותלך היונה ותשב אחור

מקום לא היה ותחזור.

ואוציא את הדרור ואשלחה

ותלך הדרור ותשוב אחור וכו'.

ואוציא את העורב ואשלחהו

וילך העורב וירא כי שככו המים

ויאכל ויחפש בבוץ ויצווח ולא חזר.

עניין מיוחד יש בפרשה "אברהם וארץ היעוד"
(מעמוד 199 ואילך). פרשה שנדפסה רק במהדורה
השניה — כבר לאחר פטירת המחבר. גליונות מועד
טים אלה הם פרקים מתוך ספר רבי־היקף על סדר
"לך־לך" שהמחבר עמד בכתבתו. לפנינו רק תחילתה
של עבודה ענפה, אבל גם מה שניתן יש בו כדי
להעמידנו על שיטתו המקורית של קאסוטו בהבנת
המקרא. אם עד אברהם מקביל קאסוטו — הקבלה של
הבחנה, כמובן — בין פרשיות המקרא לאלו שבספרי
המזרח הקדום, הרי בהקדמתו הכללית לסדר "לך־לך"
— עומד הוא בייחוד על תכנם הישראלי המובהק של
סיפורי־האבות, שאין למצוא בספרות העמים השכנים
הקבלה להם: "מעשה בראשית, מעשה גן־עדן, תול־
דות הדורות הראשונים של בני אדם, מעשה המבול
וכיוצא באלה — הם כולם עניינים שגם עמים אחרים
נתנו עליהם את לבם ואת דעתם, והרבו לספר עליהם
ולהעלותם על ספר זכרון; אבל מאורעות חייהם של
אבות האומה הישראלית היו בתקופה קדומה — עניין
לישראל בלבד". אמנם גם לשם הבנת פרשיות אלה
אפשר להפיק תועלת מרובה מן התעודות ששרדו
לנו מן המזרח הקדום, ובמיוחד עשויות הן להבהיר
את הרקע הגיאוגרפי וההיסטורי הכללי של סיפורי
המקרא על אברהם ועל משפחתו. ומתוך בדיקת ה־
מקורות מגיע קאסוטו לידי מסקנה, כי "כל הרקע
התרבותי, החברתי, האתנוגרפי והלשוני של סיפורי
ספר בראשית על אברהם מתאים למה שמגלים לנו
הטכסטים של המזרח הקדום השייכים למחציתו הראשונה
שונה של האלף השני לפסה"נ. וכמובן לא היה אפשר
לבני ישראל, בתקופה מאוחרת ליצור יצירות ספרות
תיות מתאימות במידה שכזו למצב הדורות הקוד־
מים — שבוודאי לא היה ידוע להם. ומזה יש להסיק על
קדמותם של הסיפורים ועל ערכו ההיסטורי של עיקר
תוכנם".

בהקדמה (עמ' 228 ואילך) ל"ירידת מצרים" נאבק

על פובליוס הכן, ואילו המעשה באב אינו אלא אנדה שנקמה על רקע מעשהו של הכן. הנהגה ההיסטוריון הרומי טיטוס ליוויס מביא בספרו הגדול על ההיסטוריה הרומית בלי היסוס את שני הסיפורים כאחת. קאסוטו מעיר: „כמובן, אין חזרה זו פוגמת כל עיקר את אחדות ספרו של טיטוס ליוויס. בספר זה אין מקום להשערות מעין אלה שהוצעו בדבר חיבור ספרי התורה: אישיותו של טיטוס ליוויס היא אישיות ידועה, וחיבור ספרו על ידו, אף היא עובדה ידועה — הוא אחד וספרו אחד“. ולא זו אף זו. ברומי נוצרה אגדה שלישיית על אותו נושא, והיא נרקמה על פובליוס דקיוס מוס השלישי, נכדו של הראשון. והנה אנו קוראים בדברי קיקרו את ההלל הגדול על שלושת האנשים האלה, שהיו למופת בהקרבת חייהם לטובת עם. והרי מסקנתו של קאסוטו: „החזרה המשולשת על הצלת האמהות מדגישה יותר ויותר את ערכה ואת התמדתה של עזרת אלהים לנאמניו. ולפיכך נתקבלו בתורה שלושת הסיפורים, כשם שנתקבלו בספרי הסופרים הרומיים החזרות על מעשי גבורתם של הדקיים“.

על הקושיה מצד ההגיון: „כיצד אפשר להניח, שהובאו שלושת הסיפורים בספר אחד, מאחר שאין הגיון בדבר, שאברהם ושרה לא למדו לקח ממה שקרה אותם במצרים, ושוב שגו אותו המשגה בנר? וגם יצחק בנם שוב שגה כמוהם? — משיב המתחר כי היה מקום לקושיה זו אילו נבנו ספרי התורה על החשיבה ההגיונית מיסודם של היוונים, בעוד שספרי התורה נכתבו לפי שיטת החשיבה האורגאנית (כאן הוא מסתמך בפירושו על ספרו החשוב של פרופ' י. היינמן, „דרכי האגדה“). הרב המנוח מוצא גם לענין זה סמך כים בספרות המזרח הקדמון, שבה הוא מוצא חזרת סיפורים דומים זה לזה. (כך, למשל, בשיר הבבלי על בריאת העולם „אנומה עליש“).

אחד היסודות בהסברת המקראות של קאסוטו הוא מתן משמעות סמלית מיוחדת לעניינים של מיספורים, מידות וכיצא בהם. קאסוטו מוכיח, כי המספרים במקרא אינם מדויקים, אלא מעוגלים; ויש להם איזה תפקיד רעיוני סימבולי (כמו למספר שבע או ששים ועוד). במיספורים שבספר בראשית ניכרת, לדעתו, כוונה ומגמה לייסד את דברי הכתוב על שיטה של הרמוניה מיספורית. קאסוטו מונה גם את מספר החזרות של מלה או ביטוי מסוים, דבר המכוון, לדעתו, להדגשתו של רעיון או מושג מהותי: בצירוף „מלאכתו אשר עשה“ בפרשת יצירה חוזרת המלה „מלאכתו“ שלוש פעמים בפסוק; וכן שלוש פעמים „אשר עשה“, „אשר ברא“, אמנם עתים נדמה כי פרופ' קאסוטו הפריזו בשימור שה של מידה זו להסברת המקרא.

קאסוטו בהצלחה עם שיטת המקורות (את השיטה עצמה ובקרתה עליה הציע קאסוטו בספרו „תורת התעודות“. עיין הסקירה ב„מולד“, חוברת 15). אחת המשענות החזקות של שיטת המקורות היא חזרת סיפור-המעשה על שרה ואברהם במצרים ובארץ פלשתיים: ראשונה בבראשית י"ב, י"ג, ובשניה — באר"מון אבימלך — בפרק כ'. והסיפור בפרק כ"ו, י"א, המדבר ברבקה בבית אבימלך אף הוא דומה לאותו סיפור על שרה. לפנינו שלושה סיפורים דומים בספר אחד, ולא עוד אלא שגיבורי הסיפור השני הם אותם הגיבורים שבסיפור הראשון, בעוד שגיבורי הסיפור השלישי הם בנו וכלתו של זוג הגיבורים הראשון. והנה חוקרי המקרא רגילים לייחס כל סיפור למקור מיוחד, ואילו קאסוטו, המתנגד לשיטת המקורות, דוחה את ההסבר הזה.

כדי לפתור את הבעיה הזאת — ובאותו פתרון יש משום ישוב עוד קושיות המורות בספר בראשית — קובע קאסוטו כמה דברים יסודיים הנוגעים הן לכוונת התורה בסיפוריה והן לדרכי חיבור הספרים הנהוגות במזרח הקדמון. וכך לשונו: „כנראה רווחת היו ביש"ראל, לפני כתיבת התורה, מסורות שונות על מקרה שקרה לאמהות האומה. בעיקרם היו מסורות אלה דומות זו לזו, אבל בפרטיהן היו נבדלות: אחת היתה מספרת על שריישרה במצרים, השנייה היתה מספרת אף היא על שרה — אבל במקום אחר, בנר; ובשלישית היה מדובר על רבקה. אפשר הדבר, ששלשתן נבעו ממסורת קדומה אחת, שהלכה ולבשה צורות שונות בפרטיה, בעברה מדור לדור; אבל תהליך זה שייך לפרהיסטוריה של הסיפורים, ואינו נוגע לבעייתנו. כשנכתבה התורה, כבר היו כנראה שלוש המסורות קיימות זו בצד זו בישראל, והתורה, שלא באה לחקור מחקר היסטורי על תולדות האבות — אלא רק להש"תמש במסורות הקיימות, לשם חינוך דתי ומוסרי, לא דאגה לעיין בשאלת יחסן ההדדי של המסורות האלה, ובוודאי שלא דקדקה בהן לפי שיטת הביקורת ההיסטורית — שלא היתה עדיין במציאות בתקופה ההיא. ומכיוון ששלושת הסיפורים היו כולם ראויים לשמש למטרתה, ומכל שכן ראויה היתה לכך החזרה המשו"לשח על העניין — לא נמנעה מלקבל את שלושתן. בהמשך בירוורו מביא קאסוטו ראייה מעניינת מן הספרות הרומית. מעשה בקונסול ושמו פובליוס דקיוס מוס אשר במלחמה בין הצבא הרומי ובין הצבא של הברית הלאטינית-קאמפאנית התנדב להעלות עצמו קרבן לאלים כדי להבטיח את הנצחון לרומי. ולפי המסורת הרומית זכו הרומים להתגבר על אויביהם בזכותו. והמסורת תולה אותו מעשה ממש גם בבנו, שאף שמו כשם אביו. אמת היסטורית יש רק בסיפור